

СІЛЬСЬКИЙ ВЧИТЕЛЬ

I

Розкидали розлогі гони
На буйні нагорки поля,
Де у житах русявих тонуть
Дорожній сум і сонний шлях.
Дрімає лан.

Вози старенькі
Невмитим шляхом торохтять.

На зустріч шелести і дзенькіт,

І теплі пальці день простяг,

Палахкотять маки рожеві

І далеч прядиво пряде,

А він

вузьенькою межею

В пшенишнім шелесті бредє.

Така простісінька сорочка.

Ціпок,

пенсне

та білий бриль.

О, променисті любі очі,

Напевне, вам цей день горить!

Припинить крок,

і мружить око

На сонце й стомлені жита.

Здається — книжку —

світ широкий —

Спокійним поглядом чита,

Співають коники у житі,

Гудуть комахи над кущем—

І він гадає:

так - би жити

Життям заповненим ущєрть.

Застиглим маревом маячуть

Гаї туманні вдалині,

А він у далечі тій бачить

Прийдешню радість і вогні.
Розгорне сплутану травицю,
Де метушиться комашня:
І от

Йому у мріях сниться
Жаданий лад нового дня.

.

II

Зустрів малого і вітає,
А той — у жменю полуниць.
О, не забути їм читання,
Зимові бесіди і дні!
Прийнятно вчителеві гладить
Волосся плутану плетінь.
І любо бачити, як радість
Зліта на очі золоті.
Бредуть закохані у далі
І не одвести їм очей,
Од того сонця, що спадає
На ніжне обрію плече.
І вже, коли стрічки рожеві
На темнім небі догорять,
Учитель сонною межею
Іде задумливо назад.

Е. ГОРДОН

У НОВІЙ ШКУРІ

Вже довгий час має Завл Круч серце на Бенцю-Мейера, серце сповнене люті та вогню. Він не може ніяк сприйняти його, Бенцю-Мейера, як огонь не сприймає вогку драбину. Бенці-Мейер проходжався і глузував:

— Ну, Завлке, що за нові порядки завів ти на світі?

Завл, проте, завжди бігав, Завл завжди був заклопотаний і не чув, як Бенці-Мейер стоїть та лає його, мов жаба:

— Сіль тобі в очі, перець у ніс, огонь на вас та огонь на ваші порядки.

Коли вони їхали сюди у степ на переселення, Бенці-Мейерові в серці поркався хробак його шляхетности і до печінки досягав:

— З ким ти їдеш стати сусідами на одному клапті землі?
— З Завлкою, га?

Губи йому кисло всміхалися, не з задоволення, а для плачу.

— А, Завле, рівність, як в програмі Інтернаціоналу, всім одну долю на світі, всім рівні частки землі.

Завл знову заклопотано бігав по степу; тільки вночі коли всі лягали в куріні, він бувало виходив, сідав, ноги під себе, як татарин, пахкав цигарку з полови, обмірковував усе та згадував ті довгі, зимові ночі, коли він бувало стеріг Бенці-Мейерову крамницю, та як він ходив і стукотів великим дрючком в землю.

Серед німої ночі розмовляв дрючок з землею; поміж небом і землею почував він себе єдиною людиною, що вешталася тоді серед ночі. Кукурікання півня, гавкотня собаки, його, сотні разів переспівані, уривки пісень — були єдині звуки, що провозжали ніч. Десять років сидіння коло Бенці-Мейерової крамниці налляли в нього лють до Бенці-Мейера, лють, що потроху стекалася йому до серця довгими зимовими ночами.

Вночі Бенці-Мейер з Завлом пасли коні в степу. Вночі роздивлялися вони один одного віч-на-віч і один одному хотіли щось нагадати з тих часів; кожен з них хотів щось сказати і не знав як...

Завлові здавлювало повне горло слів, слів, що кипіли в люті за те, що Бенці-Мейер все життя спав, а він його стеріг.

Тепер Бенці-Мейер знову заснув, а Завл сидів і дивився на коней, що пострибували стреножені по степу.

Раптом він прокинувся і почав штурхати Бенці-Мейера:

— Вставай, Бенця-Мейер, вставай, коні можуть розбітися.

Бенця-Мейер проте все спав; Завл почав штурхати його ногою:

— Що ти лежиш, як пень? Коні порозлазяться... Може хочеш щоб я тебе далі стеріг? Я тобі не собака, щоб стерегти тебе!

Бенці - Мейер спросонку відповів лише свистінням у носі.

— А - са - ва - а - са...

Завл підбіг, схопив батога і почав його чубити, тоді Бенці - Мейер схопився, ошешеливши:

— Що таке, га? Що трапилося? Чого ти б'єшся?

— Коні треба стерегти. Чого ти лежиш у степу, як падло?

Бенці - Мейер посидів трохи, потому голова йому знов упала на коліна і він задрімав.

Завлів батіг він поступінно почав відчувати, прочухався, дивився на небо, що вже рожевіло на світанок, і згадав, що ось наступає неділя... Щасливий день був колись неділя, день, що приводив покупців, і торгувалося, і весело було. Щонеділі був веселий ярмарок, все своє життя він, як катеринщик, прогуляв на ярмарках, а тепер він лежить на тихій мовчазній землі, перед світанком і згадує що ось, за кілька годин народиться день на землі і цей день зватиметься неділя, і цього ранку прийдуть селяни з батогами або ціпками в руках, будитимуть його та питатимуть:

— Чи не має він колесної мазі, чи є в нього тютюн, чи є сірники?

Всередині хати мовчатимуть, ніхто не відповість, відповідь хіба зідхання дверних дошок, що його немає, Бенці - Мейера, що він лежить уже, як і вони, на землі, міркуючи:

— Іди, вимагай на прохарчування від такої землі... Іди, вимагай хліба у такої травки... Іди, стережи її, мов дитину, щоб не засохла, щоб наллялася, щоб розквітла.

Його зовсім не обходить, що вони стоятимуть, стоятимуть і підуть ті селяни, до іншого купця. Ціле життя боявся він цього, а тепер йому раптом стало байдуже.

По небу суне легка, мов дим, хмаринка. Кудись плине вона, ця хмаринка, не знати куди. Бенці - Мейер міркує лише, чи потрібна вона, ця хмаринка, чи ні, чи може суне вона тільки навперекір, він цього не знає,

Завл тепер спить. Він спить тепер так смачно, немов хотів виспатися за невиспані ночі.

В степу тиша, роса напуває трави і що нижче опускається роса на зелень, то все ясніше стає день на небі.

У сірому світанку Завл прокинувся. Він довго чухав голову і наче спросонку бурмотів:

— Куди це дівалися коні. Де це булана шкапа.

Бенці-Мейер давно вже тинявся в степу, брав коней за гриву, гладив їм животи і раптом сперся вухом об живіт коня, сам до себе розмовляючи:

— Що тут буде з цієї землі? Що тут вийде? Що вони хочуть, щоб земля всіх годувала — і гоя¹⁾, і єврея? Вона скоро втомиться, земля.

Завл сів верхи на коня і поїхав до табору, Бенці-Мейер їхав йому слідом.

Коні бігли, похитували шиями, а Бенці-Мейер похитувався за ними, наче богомільний молитовний єврей.

Йому захотілося, щоб кінь привіз його до табору гордовито, з задертою головою, повільними, але певними кроками, так само, як він, Бенці-Мейер, пройшов усе своє дотеперішнє життя.

В таборі всі ще спали. Весь колектив виглядав, мов клубок дрантя, змішаний з бородами та обличчям. В таборі і навколо нього снували миші. Земля начебто ходила на мишачих ніжках. Великій простір землі, мов одірваний шматок, сунув і лазив на мишачих ніжках.

Раптом з'явилися тут ці миші, не знати звідки прийшли вони цілими табунами; люди спали під мишами на обличчях; навколо вух, у волоссі шкрябались миші.

Старий Ара сидів, виривав грудки землі та будяки з своєї ковтонуваної бороди і доводив:

— Буде щасливий рік... Миші — це ознака щасливого року... Вони відчули хліб, то й прийшли.

— Вони, отже, ці миші, — посланці щастя? — відгукнувся Бенця-Мейер, — вже раз посланці.

То й прийшли, виходить миші перед щасливим роком, хай би раніше щасливий рік прийшов.

Бенця-Мейер ліг і зараз же вкрився мишами; він прокинувся і почав їх витрушувати з сорочки та зі штанів, а вони підтанцьовували й котилися, мов клубки, що падають униз з вишини.

¹⁾ Гой — не єврей.

Старий Ара підійшов до відра з водою, що стояло поруч, оддмухнув утоплу мишу, що пливла на поверхні і напився; з невимовною насолодою протягнув він:

— А-а-а-а-а...

— Наше щастя плаває на поверхні, га? — сказав він Бенці-Мейерові, витираючи бороду, що залізла у відро.

Бенці-Мейер знову впав на землю; він утомлений відчув, що земля тепла, мов материні груди, і що тепер він відпочиває; він відчув солодкий спокій на землі, хоч миші бігають навколо. Бенця-Мейер не знав, чи зберігати зненависть до мишей, чи ні. Може вони таки є щастям для землі і не можна проклинати їх; він лежав і міркував:

— Якщо справді щастя, то це погане щастя. Огидне щастя, як і вся земля — огидне щастя.

Частинка щастя лежить тут побіля нього, у старій панчішці, що на його нозі, лежить обмотана носовичком з п'ятірками, троячками і десятками, — все його майно з крамниці. Він боїться тепер, щоб миша не залізла туди та не розгризла його, щоб нове щастя землі не з'їло його старе щастя з крамниці, що давала йому заробіток і гарне життя понад 30 років.

Ніхто не знає про гроші, сховані в нього у панчішці, ніхто, крім його самого. Він боїться, щоб не довідались та перестали давати йому кредит. То й лежить він, тримаючи руку на коліні, а коли питають його, чого він нахиляється щохвилини до коліна і мацає там рукою, він скривлює зморщене лице, вишкірює свої кілька зубів і показує, що в нього там рана, — кінь, — каже він, — його розбив.

В таборі пролежали пересельці деякий час, миші потроху почали зникати.

У великих ямах місили цеглу, змішували соломі з половиною, формували, виробляли цеглу, мурували стіни і будували хати.

Бенці-Мейерів двір був один з першезбудованих; доки він не побачив червону черепицю на даху, він все поглажував свою борідку, покусював її і запитував:

— Що тут буде? Що тут стане? Що хочуть тут зробити? Вийде тут щось, чи ні?

Побачивши, проте, він, що червону черепицю укритий голий дерев'яний дах, став пиховитий; борідка поважно витяглася, обличчя й щоки, відчув він, раптом заросли волоссям.

Не голив їх стільки днів, скільки він вже був у степу на переселенні: поголених щок бракувало йому для втіхи. Бо кожного разу, після кожного щасливого гешефту, він любив поглажувати рівні, поголені щоки, щоб вилискували, як з-замолоду.

Бенці-Мейерова хата була четверта від кінця селища; стіни її нараз почали мерехтіти, як перший сніг. Кутки були гострі мов ножі, сині канти обрямовували хату.

— Дивіться, Бенці-Мейер може поставити хату всім на здивування,— казав він, побачивши хату.

Вона засяяла, його хата, раптово. За один вечір причепурили її чотири українські селянки з щітками в руках, а вранці всі побачили, що хата його сяє, мов сонце.

— Без вивіски всі пізнають, що тут мешкає Бенці-Мейер Каплун.

Бенці-Мейерові тишком було дуже боляче, що на хатах оселі не буде вивісок.

— У нас у містечку,— доводив він,— кожен мав вивіску на стіні своєї крамниці... Десятирублева крамниця навіть і та мала вивіску, а тут хочуть зовсім, щоб самі довідувалися, де мешкає Бенці-Мейер, а де Завл чи інший злидар.

Зате він вигукував ще з більшою насолодою:

— Без вивіски побачать, що тут мешкає Бенці-Мейер... Ця хата адже цяцянка, діамант, а не хата.

Бенці-Мейер почав тягати всіх гостей і делегації до себе в хату; він водив їх на півдесятини „перевалу“, що підготовував для виноградника, та хліви показував; полицки для підков та двохналів, кілки і збрую показував і він та все вихвалявся:

— Що ви скажете, Бенця-Мейер — хазяїн-прима; побачили б ви, як я виробив землю, наче золото... Бенця-Мейер заведе господарство, що всі прийдуть до нього вчитися.

Бенця-Мейер залишився після гостей спокійний і замислений. Він пішов до коней, гладив їм животи і приятельськи ляскав їх по шиї.

— Іжте, мої орли, поправляйтесь і будьте гарні діти.

Корова Бенці-Мейерова була тільна, а чорна шкапа — жеребна.

Бенці-Мейер бачив, як день-у-день наливаються їм черева, мов бочки, і ще кілька тижнів та вистрибнуть звідти теля і лоша... Виросте ще корівка, і ще конячка, і хлів стане повніший.

Скоро Бенця-Мейер перебрався у свою хату, він розв'язав свою панчошу, витяг звідти п'ятірки і десятки виправив їхні бганки та нарахував три сотні карбованців.

Він знову, тихо шепочучи, перерахував усе на пальцях та міркував:

— Ось з цієї панчохи з грішми, що були заховані, мов погана болячка, вилізе пара корівок, гуски, качки, курки, індички та сповнять увесь цей порожній двір.

Бенця-Мейер стане Бенця-Мейером, Бенця-Мейер не буде в колективі зі злидарями.

Говорячи це, тіло сповнювалось йому жаром, а серце радістю.

— Хай всі заздять Бенці-Мейерові! — вигукував він сам собі, — хай всі знають, що Бенця-Мейер скрізь Бенця-Мейер.

На світанку, коли день ще був каламутний від нічної пільми, немов хтось викаляв його в болоті, Бенця-Мейер поїхав у ближче окружне місто на базар та на ярмарок. Їхав він потайки і тишком, немов їде кудись на крадіжку.

На базарі або на ярмарках він жахався, щоб базарні тенета знову не полонили його разом з грішми на якийсь гешефт, бо гроші на базарі дають себе ловити, як риба після дощу. Він проходив повз купця, придивлявся до торгівлі і його часом проймало бажання розтрошити своїми руками лоток з крамом. Він придивлявся, розпитував, торгувався деякий час і знаходив у цьому задоволення і втіху. Всі приказки приходили йому на язик; всі його міни впливали йому на обличчі і тоді він відчував в собі неспокій злодія та йшов геть так швидко, що купці не могли його дігнати та обдарувати своїми запеклими прокльонами.

У селищі почали підозрівати Бенцю-Мейера у спекуляції.

— Він мусить мати десь торгівлю, інакше він не їздив би так часто до міста,— хвилювався Завл Круч та метушився, засапившись. Щохвилини підбігав Завл, вирячував сірі збентежені очі й запитував:

— Його таки нема? Вже другий день, як нема. Він має десь торгівлю, він спекулює, не інакше... Напевне спекулює він. Треба його вигнати звідси. Як скаженого собаку, треба вигнати його.

Бенця - Мейер знав, що кажуть про нього в селищі, але це мало його обходило.

Переселенці сварилися між собою за Бенця - Мейереви кредити, як їх розподілити і кому вони належать: хто приписував собі чорну конячку, хто буру корову, а хто телицю,— кожен шукав собі частку. Раптом приїхав Бенця - Мейер з двома коровами. Бенця - Мейер, задоволено всміхаючись, оглядав корів, гладив їм животи і серце сповнювалося радості.

— Що ви скажете, яку пару брильянтів я привіз? Золото, а не корови.

Бенця - Мейер любить: як [торгівля, щоб була торгівля; як земля, щоб була земля; хай тая земля, відчує, що вона в Бенці - Мейерових руках; хай вона не сумує, та земля, улітку на зиму, як сумує хорий з ночі на ніч.

Переселенці розійшлися тишком. Бенця - Мейер навіть не помітив, як він, дружина і його єдиний син залишилися самі, черпаючи насолоду від корів...

У селищі гомоніли:

— Він вдягається в нову шкуру, цей Бенця - Мейер. Він стає куркулем... Його вигнали з однієї нори, а він вліз у другу, просто тобі як ховрашок... Це у нас зростає новий вовк у селі.

— Ми проте, не вівці, щоб боятися вовка,— гарячився Завл,— ми виженемо його звідси, вовка.

Завл ходив сповнений, укладований; всі чекали, що ось-ось вибухне щось з його строта, але, як на злість, він нічого не казав, а тільки повторював:

— Ми подивимось... Ми ще подивимось...

Бенця - Мейер відчув у собі неспокій, та не хотів його нікому виказувати.

Раз - у - раз, коли йому здавалося, що на нього щось кажуть, він зупинявся біля кожної купки людей і притуляв своє вухо:

— Що ви кажете, а, що ви кажете, щось кажуть?

Йому все здавалося, що по той бік селища, десь з дороги, що веде до окружного міста, приїде людина з портфелем та виключить його з селища. Портфелів боявся він, як рушниць. Портфель буває в людини, що несе протоколи й акти. Помічаючи грубенький портфель, він міркував:

— Ну, а скільки протоколів може тут лежати? На чи-маленьку, мабуть, суму, коли б я мав стільки... А що ж йому застається робити, як його виключать з селища? Знову тинятися на базарі, мов собака довкола ятки? А що буде з його єдиним сином, до чого він прибі'ється? Завл може це зробити, напевне може таке зробити — міркував він.

Він поклав переговорити з Завлом. Цілий день він, крутився навколо його хати, кидав погляди на всі боки й все шукав, може той десь з'явиться, та пообіцяти йому щось, аби не гарчав, аби мовчав. Він йому так скаже:

— „Слухай, Завле, ми ж, здається, з давних - давен рідні, пам'ятаєш, колись, не дай боже тепер таке, коли ти у мене служив, я тебе, бувало, у ніч проти суботи садовив з собою за один стіл. Хіба ж я кепсько з тобою поведився? Скажи вже сам, що ти маєш проти мене? На що нам марно ворогувати, тепер аджеж всі вже рівні, всім дали однакові ділянки землі, однакові стіни, з однаковими черепичними дахами, навіщо ж нам ворогувати? Я маю більше на корівку... Зате в тебе більш авторитету в теперішньому світі“. Так, він буде радий з того, що я йому скажу, „що він теперішній“, він всміхатиметься, а тоді він, Бенця - Мейер лясне його по спині, міркуючи при цьому:

— Огонь тобі в серце, до чого я дожився, що мені треба лоскотати твої свиначі п'ятки; в тім, від собаки теж інколи треба шукати ласки.

Завла проте саме цього вечора не було дома. Добре смерклося, худоба давно вже прийшла з череди.

— Так, отже, таки справжній вечір, — сказав він сам до себе.

Бенця - Мейерів день починається коровами і закінчується з коровами. Ранок у нього тоді, коли доять корови, а вечір, коли знову доять корови.

Деякий час він ще вештався навколо Завлової хати, тому підійшов, встромив голову у двері і запитав:

— Ну, нема Завла?

— Нема — відповів йому хтось.

— Де він так пізно? Які це справи має він так пізно?

— Його нема, ви ж бачите, — знову повторив той самий голос.

Бенця - Мейер пішов геть тихо, мов тінь; він більше нічого не говорив. За хвилину він згадав:

— Так, так. Він мабуть пішов десь у місто, він пішов на мене доносити, я вранці бачив його, як він ішов городом у степ, до шляху, що веде в місто.

Шляхом, що веде з селища до міста, частенько йшов Завл Круч. Він йшов тихо й замислено... Багато разів ходив він та не доходив до міста, він повертався повний жалкування, що повернувся.

Через деякий час він знову вирушав у путь.

Він хотів піти, вилити своє серце. Щось багато хотів він говорити про селище, більше за все про Бенцю - Мейера. Він ішов бадьорий, зухвалий, хотілося аж затягти пісню, одну з тих пісень, що виспівував довгими ночами, буди нічним вартовим. Раптом побачив він себе серед багатьох підвод, а біля них стояли розпряжені коні. Селяни годували коні та саме виймали з торбинок шматки чорного хліба й їли.

Один, низенький, присадкуватий взяв п'ять шматків хліба в руку і подався до ближнього кооперативу, попросити щоб умочили шматки хліба у ропу з оселедцями.

Завлові здалека показався знайомий, цей низенький, присадкуватий селянин; він мружив очі здалека й придивлявся.

— Здається, Шлойма Гензенфедер, — сказав він сам до себе, — Шлойма Гензефедер, запрягнувшись міг би, — повторив він ще раз.

Доки він підійшов ближче, Шлойма Гензенфедер стояв уже напхавши повного рота хлібом, а по борідці та лацканах піджака стекав розсол.

Велика пляма на його жакеті свідчила, що він сюди часто приїздить. Щотижня прибуває він сюди з свіжою заявою або зі свіжим пляном до контори.

Низенька присадкувата постать Шлойми Гензенфедера, що дуже нагадує грушу врожайних років, похитувалась дуже, і тим то у себе в містечку його прозвали „кулячка“.

— Кулячко, чого ти такий товстий,— запитують його в селищі,— „Джойнтівськими кредитами ти, мабуть так напханий, що незабаром і ходити не зможеш, Кулячко.“

Тут у селищі його коронували ще одним ім'ям. „Американець“, бо завжди він одно розмовляє про Америку. На все він закидає, що „в Америці не так, в Америці ще краще“. В Америці, мабуть, не потрібні були б колективи, збирати до купи кінські хвости, з людськими обличчями, бо в Америці ходять трактори, як у нас минулого року миші, їм аж тісно, тим тракторам.

— Америка, Америчка. Вже раз Америка,— так він ходить та гомонить по селищу. Тут він стояв, перекочувався з одного місця на одне і доводив:

— Америка заходилася та хоче дати євреям шматок хліба... Америка хоче зробити з євреїв селян. Все Америка,— він одійшов на кілька кроків, витер ропу з своєї вогкої борідки і вів далі:

— В Америці не треба зовсім мати ноги, в Америці бо не треба зовсім ходити... Там всі їздять автомобілем, вже раз країна Америка, не країна, а країнонька... Як би можна було нашу землю, що дають тепер євреям, та перенести до Америки, га, що ви скажете?

Сам він при цьому аж захлинається, вирячує водянисті очі та підходить до переселенців:

— Яку ви заяву подаєте до контори?

— На корову.

— А ви теж на корову?

— Всі хочуть корів... Всім корови — гомонить він і стежить за дверима, доки хтось зайде, тимчасом він перший заскакує до контори з заявою, що завжди закінчується так:

„Сподіваюсь, що ви мені не відмовите і мене задоволите. Сподіваюся ще раз, що ви мені не відмовите, що зрозумієте

моя „положення“, та мені не відмовите. Сподіваюсь іще раз, що ви мені напевне не одмовите та видасте мені корову“.

Побіля дверей скидає він шапку, суне до столу і заводить зовсім сторонню розмову:

— Скажіть правду, в Америці теж є такі злидарі, як ми? В Америці теж іще є корови? Там, кажуть, роблять молоко з машин, доять машини, значиться.— Потім він підсуває свою заяву і глибоко зідхає:

— Важкий час в Расеї... Расея—то не Америка... В Расеї для селянина найголовніше це—корова.

Коли найстарший в конторі підписує йому, він похапцем забирає папірця і швиденько одкочується геть.

Завл Круч стояв коло фур, що вишикувались навколо контори „Джойнта“. Він розмовляв з переселенцями і раптом побачивши Шлойму Гензенфедера, спинився і обидва почали вдивлятися один в одного:

— Звідки ти взявся тут?—спитав його Завл.

— Звідки я взявся? Звідки я взявся?—повторив кілька разів Шлойма Гензенфедер,—приїхав по корову.

— Знову по корову, згорів би ти. Ти хочеш мабуть набрати для себе цілу череду корів; де твої корови?

— Спродав. Одну на хліб, а одну зарізавав... Я голодную і зважати на корови?... Америчка мало має? Нічого, вона не хора ще давати. Вона має досить. Нехай злидар від неї теж щось має.

Завл простояв годину, дивлючись як той пішов; губи йому ворушилися й бурмотіли:

— Улаштовуй з такими колективи, улаштовуй, а вони тільки брати хочуть... П'ять корів одержав він, а тепер хоче шосту одержати, його інтересує своя шкура, а не земля... Такі люди не можуть зжитися з колективом, вони не можуть... Колектив мусить бути так пов'язаний, як пов'язана трава з землею... Хіба ж здатні вони на це, такі люди?

Завл був обурений. Він кидався на всі боки, галасував і докоряв:

— Хіба ж можна таким бути в колективі? Ну, скажіть самі, можуть вони бути в колективі?!

Його пойняло бажання розмовляти, багато розмовляти, лаятись дуже... Хай принаймні тут у місті знають, хто він такий, цей Шлойма Гензенфедер.

Вже добре смерклося, сонце зайшло. Тільки смуга червоного сонця лежала ще на краю неба і здавалася немов червоний розрізаний кавун...

Завл дивився у далину, спльовував з обурення під колеса підводи й сам до себе говорив:

— Я ще приїду сюди, я ще розповім... Хай його хоч розкусять, цю пташку.

Йому щеміло в серці, чому він не висловився. За все своє життя він ще не висловився як слід.

Бенці-Мейерів двір став повніший та жвавіший... Дві молоді корівки, що бігали цього літа задерши хвости, посерйознішали... Хвости досягли їм вже до колін. На голові вже виросли два рогові горбочки. Вони просилися вже сьогодні в череді до бугая.

Бенця-Мейер вже ясно бачив, що йому прибавляється ще дві корівки з непоганим вим'ям.

На смітті рохкала свиня, без упину риючи п'ятачком землю.

Свиня мала на своєму замурзаному обвислому череві 12 цицьочок та годувала 9 поросят...

Осторонь копирсалися кури і вільно співали, немов радіючи, що ніхто не заважає їм, і що вони несуть Бенці-Мейерові свіжі яєчка.

Бенця-Мейер вийшов на двір, затамувавши подих, немов спеціально задержував своє дихання для подвір'я; тут він його випустив нараз, з шумом, начеб то зі смоку,— живіт йому аж стягнувся.

Він робив це радше з самоповаги, щоб показати дворові, що він не менше, ніж колись заклопотаний своїми справами.

Бенця-Мейер подався оглядати свій виноградник. Наступного року він вже питиме вино свого власного виробу. Молоді деревця вже мають певно в своїх жилах вино зі своїх паростків та листя... Вони через рік наллються, ці грона, та звисатимуть з дерев, мов добре удатливе вим'я корови.

— Рoste, росте, дасть бог виросте і наросте,— сказав задоволено Беня - Мейер.

Він вийшов з саду до двору.

— Отут буде в мене город, великим тином огорожений, посередині буде велика брама,— хай всі знають, що тут мешкає Бенця - Мейер.

Бенця - Мейер швидше пішов двором і його охопило бажання все йти та оглядати свій двір, кожному клаптикові землі розповідати радісну звістку.

— Отут, на цьому клаптику землі,— казав він,— виросте алея з тополями, а посередині на круглих клумбах, розрізаних як пряник, квіти будуть— денні й нічні квіти— червоні й білі квіти, що розкривають на світанку й ввечері свої вінця, а вдень замикають їх. Отут буде мак, квітами оздоблений... Трохи далі буде смуга трави, мов зелений килим розстелений.

— Буде та ще й буде, це тільки початок; ще матиму насолоду від землі, як удатливої дитини.

Кожна корова несе в собі ще корову, другу, третю... кожна курка має в собі яечко, а кожне яечко— ще курку, кожне пшеничне зерно має під своєю шкуркою ще десятки зернят, що виростуть з нього. Не дарма кажуть таки— ненька земля. На неї та в ній народжується все.

— Земля народжує кожную річ і забирає кожную річ,— сказав Бенця - Мейер сам до себе, з прихованим зідханням.

Він раптом згадав, що земля забрала в нього сина. Як би він мав його тепер, той напевне здався б на землі. Що він тут може зробити з єдиним сином? Йому бракуватиме багато рук. Земля любить руки; без рук вона, земля, не мати, вона стає вперта й тверда, і нічого не хоче дати.

До колективу Бенця - Мейер назад не піде. Він вже обмірковував це. Там йому занаястяться його кілька карбованців, що переховані були в панчосі... Там керівником певно буде Завл Круч і всі злидарі будуть там... Вони схочуть, щоб Бенця - Мейер був рівний з ними.

— Трава в степу, що росте під одним небом та під одним сонцем, все ж росте не однаково, чому ж вони хочуть людей, різного походження й шляхетности, всіх порівняти?

Бенця - Мейер нараз втеряв з ока алею тополів, клумби з квітами і стрункий розквітлий мак. Хмарні і сумовиті думки оповили йому голову. Він зайшов до хати і приліг на м'яку канапу, привезену з містечка, та знову почав передумувати, що він має вже на теперішній день:

— Дві корови з парою телиць, свиню з дев'ятьма поросятами, пару коней з двома лошаками, сто двадцять курей... П'ятдесят індиків, дев'ять гусок і вісімнадцять качок... Нівроку.

Чималенько, доволі тварин...

На хвилину йому легше стало. Та раптом підскочив та забігав по кімнаті.

— Ні, це ще не те, то нічого... Цього мало. Теж мені тварини, кури й качки, це тільки пір'я й ніжки — то ще нічого... Мало!

Йому сьогодні вночі спало на думку — виміняти дві телиці на корову... Корова даватиме йому молоко та нову теличку; потім він передумав, що дві телиці адже стануть через рік двома коровами і дадуть пару телят. Він сидів, поринувши в думки, і навіть не помітив, як його син Соломон увійшов до кімнати.

Соломон підійшов до нього, дивився довго на батька і хотів щось сказати:

— Тату, — тихо гукнув він.

Бенця - Мейер проте не чув. Він сидів далі схвилюваний і навіть не озирнувся на сина.

Син підійшов ближче. Він хотів розмовляти з батьком, запитати, що з нього вийде тут на землі... чим він виросте в степу.

Адже батько казав, що стає селянином для нього, бо відчуває, що винен перед своїм сином, що син страждає через нього і несе тягар батькових гріхів на своїх плечах... Гнаний він звідусіль, куди б не прийшов.

Тепер Соломон відчув раптом, що дороги йому знову заказані; в селищі вже одверто кажуть, що його батько куркуль і він знову заплутався у батькових тенетах, знову батько почав на пальцях вираховувати, що мають вони на теперішній день. І він дійшов висновку, що батько його куркуль і що батько його задушить.

Він тепер сам хотів спитати в батька — чи той таки справді куркуль чи ні, і чим це все закінчиться. Ось-ось вилететься йому з вуст:

— Тату, ти куркуль? Скажи, тату, мені знову не дадуть довідки, щоб поїхати вчитися? Тату, нащо ти став куркуль? Нащо ти знову наказав мені всі шляхи?

Соломон вийшов до хліву і почав оглядати маєток.

— Оці корови та ці коні ми з'їмо, як солому, як солому з'їмо їх.

Якби Соломонова воля, він знищив би цих корів і цих коней, зробив би все, щоб і згадки від них не лишилося.

— Через них він нещасний; в них переховується те, що душить його.

Соломон зайшов до хати й ліг на канапу.

Бенця-Мейер ходив по хаті, обережно, тихенько. Йому здавалося, що син спить.

Раптом зачув він, що Соломон щось надто перекидається. Він підійшов до нього і почав розпитувати:

— Що тобі, Соломоне, а ну скажи, що з тобою трапилося, що ти так перекидаєшся.

Соломон мовчав. Очі йому дивилися в стелю, вони були соковиті й чорні, як сливи.

Він міркував над тим, як загнати корів, щоб вони додому не могли повернутися. Десь у балку волів би їх загнати, нехай там загинуть.

Тоді хлів буде порожній.

Він лежав довго. В серці нило якесь почуття. Завжди йому так ние, скоро він починає думати про те, щоб кудись поїхати, десь улаштуватися або вчитись,—тоді врізаються йому в серце думки, мов ножі.

Соломон раптом підскочив з канапи, підбіг до вікна і почав кричати:

— Тату, ти куркуль, ти куркуль, тату; ти мені ворог; через тебе я не можу нікуди поїхати, я мушу тут рости, мов будяк,—ти мені ворог, тату!—вигукнув він дужче.

Бенця-Мейер зупинився на мить і наче не чув Соломонових слів, потому він похвativся, як похвачуються після пострілу з рушниці, коли куля давно вже кудись утікла.

— Га, що ти сказав, Соломоне, що ти сказав?

Соломон мовчав. Бенця - Мейер оглянувся, може хтось іде на голос. Кімната проте залилася спокійна, тиха і десь у куточку переховувала Соломонові слова:

— Тату, ти куркуль, ти мені ворог.

Так стоячи, Бенця - Мейер почав відчувати біль в серці від соломоних слів.

— Чим я тобі ворог, га, сину?

— Корови, коні й свині мені вороги, за них мені не дадуть довідки, щоб поїхати вчитися... Ти мене на них проміняв, ти проміняв своє батьківське серце на свиню... Ти ж казав, що станеш селянином заради мене, щоб я не тягав твоїх гріхів на своїх плечах.

— Щоб я мав тільки мотузок з парою рогів від корови? Ні, цього я не можу,— сказав Бенця - Мейер і вийшов з хліву.

Він побачив чотири мотузки, що ними прив'язані четверо корів, двоє коней з лошаками та почув рохкання свиней і спів курей, що сповіщають своїм співом про свіжі яєчка на завтра...

Від цього йому трохи полегшало; він витяг руку, стиснув кулак і вигукнув:

— Я дужчий за всіх їх, всіх злидарів з їхніми колективами, вони можуть тільки воші плодити, а не хазяйнувати; я, Бенця - Мейер, можу їх однією рукою задушити.

Він знову почав лічити на пальцях.

— Дві телички... Дві корови, можна рахувати вже чотири корови, троє коней... кури... гуси... свині... качки... багато, багато тварин, а він сам хазяїн над усім.

— Цього мало... Цього не досить— вигукував він на весь голос.

Бенця - Мейер всім на злість ще покаже, на що він здатний.

Знову залунали Соломонові слова:

— Тату, ти куркуль, ти мені ворог, тату.

Вони дзенили, ці слова, як дзвенить сигнал на гвалт.

Він почав озиратися на всі боки.

На дворі вже смеркалося. День покаламутнішав, мов розбовтана вода. Незабаром повернеться череда і корови з телятами кинуться просто до корита, щоб напиться... дійки

на вимені будуть напружені і стирчатимуть, як ніжки на козлах. Корови тихо мукатимуть і тихе мукання їхнє розрадить його... Це мукання брентиме для нього, як радісна звістка, що корови хочуть доїтися, що вони ситі і шукають спокою від вештання за цілий день. Тоді Бенці-Мейер заспокоїться, зникне шелест, що дзенить цілий день у вухах :

— Тату, ти куркуль, ти мені ворог.

Він радітиме, на корови дивлючись, він гладитиме, їх щоб вони не брикалися й дозволили себе видоїти.

— Ша... ша... стійте, стій, любонько, стій... Стій, ша... стій, не брикайся... Ще трохи ша...

Так він говоритиме доки не видоять корови, потому настане тиша, корови ляжуть спочити, а він ходитиме, все оглядаючи їх.

— Вороги йому мої корови, вороги вони йому. Корови вороги моему синові, а я заради них теж ворог... Чотири вороги, а я п'ятий...

Що Соломон утік від свого батька, вже знали всі. В селищі говорили про це ріжне, дехто просто казав :

— Доки такому парубкові сидіти в тата... Нехай він теж зазнає, що таке життя на світі.

Інші просто казали :

— Довідки бракує йому... Довідка жене його з хати. Йому потрібний колектив? Йому потрібний гарний папірець. Ось що йому потрібне.

У колективі йому за це дали назвисько „Соломон-довідка“, зле в'їдливе призвисько дали йому, і коли хтось так прозивав його, він наїжувався.

Брумкне кілька слів, немов бджола перед тим, як укусить :

— Дурню... Дикун... Корова! Кому потрібна довідка? Це тобі, мабуть сниться довідка.

Потому він замовкав, решту отрути заховував у своєму серці.

Він лежав разом з усіма в степу, працював цілий тиждень, спав під підводою — єдиним захистом від вітру та дощу...

Тіло його пройнялося землею, немов рослина, що мусить вросли в землю.

— Ну, після того, як ти так попрацював, то вже напевне заслужив довідку, справжня довідка належить тобі,— сказав йому якийсь Беня Флам.

Соломон увесь час майже не говорив, але тут йому захотілося щось сказати, щоб всіх зачепило.

— Га, Завле, десять рук — це не одна рука, десять рук можуть землю перевернути.

Завл проте мовчав.

Він якось почував у ньому не свого.

Соломон відчув, що тут його мають за чужого чоловіка, за людину, що прийшла дістати право на папірця, а далі не цікавиться нічим.

Він намагався одігнати від себе це почуття, отруїти його; що більш старався працювати, то все більш йому кричали всі.

— Важко заробити порядний клаптик паперу, важко. Працуй, Соломоне, працюй.

Набридли йому ці вигуки; він почав ненавидіти себе самого, що хоче обдурити людей заради папірця. Два почуття боролися в його серці і раптом запалилося йому бажання довести всім, що він тутешній, що він свій тут, у колективі.

Надвечір поїхав Соломон до селища. Він хотів якраз поїхати на тракторі і хай всі бачать його. Він одягнув великі тракторні окуляри і дивився крізь великі скляні колеса.

Смужка призахіднього сонця падала йому на окуляри та золотила очі золотавим сонячним світлом. Йому хотілося дивитися все вище у небо крізь скляні колеса, бути з сонцем віч-на-віч.

Він глянув на небо гордовито, з прихованою пихою, немов дражнячись з небом:

— На, дивись, у тебе одне око,— одне сонце, а в мене два великі ясні ока.

Трактор ішов спокійно. Він кусав колесами землю і на всю довжину витягував два ряди смужок, як перші смужки дитячого зошиту.

Він лежав окремо, шлях трактора, щоб пересельці оглянули його і дивувалися:

— Тут вчора проходив трактор колективу „Біднота“.

Діти підтанцювали на дорозі з насолодою та радістю; підтанцювали щоразу й розповідали один одному: „що він великий, той трактор, більше за бугая, а йдучи, він випускає дим, щоб діти за ним не бігали“.

Соломон в'їхав у селище. Він нікуди не хотів дивитися. Йому все здавалося, що звідусіль дивляться на нього. Він відчув, що мерехтлива біла батькова хата майнула перед очима. Лише тепер побачив він, що його батькова хата найбіліша на все селище. Вікна палали світліше, ніж у всіх.

Соломона поїняла туга за канапою, за книгами та за затишною спокійною кімнатою.

Раптом Соломон побачив свого тата. Він хотів сказати щось татові, але йому затамувало подих, він почав дивитися в інший бік... Повз нього тяглися мов на шнурі маленькі віконця, що відбивають брудне світло маленьких каганців, змішане з вогню та диму.

— Соломоне, Соломоне — це ти? — гукнув Бенця-Мейер. — ходім хоча б випити шклянку теплого молока. Ходім, Соломоне. Ми щойно видоїли корів, Соломоне, — дужче почав гукати Бенця-Мейер.

Трактор сунув швидше, і що швидше їхав трактор, то все глухіше чути було Бенця-Мейерів голос.

Бенця-Мейер відчув самотність, як самотній буває собака гупої зимової ночі. Він прийшов додому. Стіни, як завжди мовчали; зі стіни дивилася фотографічна картка — Бенця-Мейер з своїм сином.

Молодий ще був тоді Бенця-Мейер, з підстриженою борідкою і округлим свіжим обличчям. А Соломон — тихий, мрійний хлопчик, що завжди запитував: „коли вже я буду інженер“. Фотографія дивиться на нього униз з дивною іронією, наче питаючи:

— Пізнаєш мене? — Це ж адже Бенця-Мейер Каплун, власник бакалійної крамниці... А я, я теж Бенця-Мейер Каплун, хлібороб, селянином став на старості. Немає інших гешефтів, то і взялися гречку сіяти... Все за п'ять років... Все за ці п'ять років трапилося... Я вже всі мої гешефти і мого Соломона теж утеряв, оцього Соломона, — показує він пальцем на картину, — що був прив'язаний до мене, приріс, наче верховіття приросло до дерева.

Лише тепер відчув Бенця - Мейер біль; його охопила туга за Соломоном, що валяється в степу, а осінній вітер, що дме на вулиці, холодить йому тіло, як холоне самотня беззахисна трава.

У цьому винний тільки Завл та його колектив. Якби не колектив, він би нікуди не пішов; він напевне сидів би вдома... В ньому ще більше розпалилася зненависть до колективу, ще лютіше вигукнув він:

— Я мушу їх розчавити... Як черву мушу їх розчавити; їх, отих вовків, що напосіли на мого сина.

Бенця - Мейер побіг швидко й розлютовано, піднісши руки, немов кидається когось побити.

— Волоцюги, що вони хочуть від мене?... Злидарі нещасні, бандити.

Бенця - Мейер вискочив на двір. Вже добре смерклося... Небо було повне зірок; вони мерехтіли, неначе очі, що хочуть когось обдурити.

— Повне небо зірок, завтра буде погідний день,— міркував Бенця - Мейер, зводячи очі до неба.

Зірки перебігали, нібито хотіли розпочати дитячу гру.

Бенця - Мейер пішов рвучко, немов шалена сила підштовхувала його.

— Холера... Згоріли б вони... Щоб їм кишки запалилися... Я порохуюся з ними.

Дорога до колективу здавалася довшою, ніж завжди, і скипілий гнів почав заспокоюватися, тоді він відчув, як одна думка б'ється йому в голові:

— Колектив забрав мого єдиного сина... Колектив хоче мене задушити... Він хоче вигнати мене з моєї землі та з мого селища.

Самотній ішов він уночі по селищу, як на самоті блукає вовк зимової ночі, шукаючи щось для грабунку. Раптом він побачив себе біля двору, де лежить реманент колективу.

З двору лунало важке коров'яче дихання, змішане з коров'ячим зідханням.

Бенця - Мейер, зупинився переляканий, неспокійний. Він побачив свою буру корову, „що її забрав Соломон для колективу“, підійшов ближче та почав придивлятися.

— Еге, це моя бура корова з сірим животом... Так, це вона.

Корова повернула голову до Бенці - Мейера і вони почали дивитися один одному в вічі. Бенці - Мейерові тепер байдуже, чи пізнає вона його, як свого хазяїна, чи ні. Що довше дивився він бурій корові у вічі, то все більше почав знову переживати те, що колектив забрав у нього Соломона, корову, та ще його теж знищить... Все більше прокидалося в йому почуття: розтрощити колектив, знищити його.

Він забігав по подвір'ю; всього, що оточувало його, він почав раптом лякатися, навіть широкого неба, що лежало блакитне, свіже, розлого над селищем і зірки, мов пальці, указували вниз на землю.

Біля стогу з соломою він побачив вила, що лежали догори зубами, він побіг та взяв їх.

Він схопився міцно за держално, наче щоб довго тримати, та з кимсь боротися.

Знову повернула бура корова з сірим черевом свою голову до нього і дивилася. Бенця - Мейер зазірав їй у великі коров'ячі очі, не як хазяїн, а як робітник.

Корова сповнилась почуттям небезпеки, вона підвелася, і почала крутитися на всі боки. Бенці - Мейерів погляд став гостріший, пронизливіший, серце стало йому роздратованіше, розлючене. Мов лютий собака на ланцюгу корова почала кидатися, ганяючи теплу кров по жилах.

Він простягнув вила до живота корови. Коли вила проти його волі рвонулися з його рук, він почув звідкілясь кроки:

— Хто це? — вигукнув він перелякано. — Хто це?

На небі промайнула зірка... Бенця - Мейер застиг, мов стовп, що отоїть тут довгими роками. Очі йому рвонулися до неба, начебто вони схотіли побігти слідом за зіркою, що втікла.

Перед його очима раптом з'явився Соломон. Він підійшов повільно. Йому здавалося, що буланний кінь сьогодні чомусь не їв, то й пішов подивитися, а тут застукав свого батька, що тинявся чогось на подвір'ї.

— Що ти тут робиш, тато, а? Що ти робиш тут? — перелякано спитав Соломон.

Бенця - Мейер застиг і мовчав... Він ще дужче стулив вуста, щоб мовчати, щоб нічого не сказати.

Вони дивилися один на одного і не знайшлися, що сказати.

Соломон почав лякатися свого власного батька, що раптом посеред ночі прийшов сюди. Він забув про хорого коня та пішов назад до себе, щоб його не запідозрили, що він знову знається з своїм батьком.

— Соломоне, Соломоне,— почав його батько кликати,— Соломоне!

Соломон ішов проте рішуче і що рішучіш він ішов, то все більше хотілося Бенці Мейєрові його наздогнати. Раптом він зупинився. Бенця - Мейєр відчув, що він єдиний, чужий тут у селищі... Єдиний, без сина навіть і ніхто не хоче з ним мати справи.

Подався кудись тією ж стежкою, що нею пішов Соломон

Зуби вил скаженіло мерехтіли проти місяця на Бенцю - Мейєра. Вони готові були вп'ястися йому в шкуру.

Переклав з єврейської С. Райцин

В. КЛЕН

ВОРОНІ НОЧІ

I

— Коли в куркуля була шапка набакир, то тепер вона йому насувається на очі. На сотнях підчас хлібозаготівлі підкуркульники зривали нам збори, агітували проти постанов партії, то ми їх тепер зірвемо так, що й не зоглядяться, де й дінуться. Жорстокий вогонь проти куркульських вихваток всяких Кононців, Васильців і підкуркульників! Ми знаємо, що це за люди. З ними нам давно не подорозі!

Гнат чує ці слова не раз і не двічі. На пленумах, конференціях він сидить спереду, на першій лаві, коло піяніна уважно слухає кожного доповідача.

Які це закони, коли держава пригнічує гарних хазяїнів? Від гарних хазяїнів державі зиск і вигода! — так думав Гнат і висловлював свою думку сусідам.

Колись Гнат був членом КНС і це почесне перебування в лавах неможливого селянства, правда, колишнє перебування, давало змогу йому виступати на всіляких зборах, як „неможликові“. Але виступаючи перед селянами, Гнат висував свої погляди на заходи влади; власні Гнатові думки дуже розбігалися з думками представників, що виступали,

чи то від імени райпаркому, чи то від імени комсомолу. Представники, наприклад, говорили про розвиток скотарства в колгоспах, а Гнат рішуче думкою заперечував такі слова. Як може розвиватися скотарство, коли худобу заміняють трактором? — Це, звісно, безглуздя, — говорив слідом Гнат завжди. На Гнатову думку трактор належав до найневдалиших винаходів в сільському господарстві. І як докази — Гнат говорив на пленумі сусідам такі слова:

— Ти, Андрію, за трактор? Так! — За трактор, — погоджувався Гнат замість Андрія і, злегка хитнувши перед дядьком рукою, розгромлював його.

— А чи не портить трактор шляхів, як їде, — яхидно питав Андрія далі, — а чи не колупає він дороги, а чи не краще обробляти землю кіньми, бо трактор не годиться на оранку а на сівбу й поготів... Росте, хлопці, трактор чи не росте? Воли. Воли дають шкуру, м'ясо, гній, а трактор дає це?

Слова голови Глем'язівської комуні „Іскри“ на Шевченківщині тов. Трохима Шульги про те, що „ми всі в штанях язики агітувати поболіли“, Гнат сприйняв задоволено. Справді, чи не пора кинути агітувати за комуні, бо комуні — як форми господарства не прищепилися до села, ще, мовляв, рано. Отже, коли язики агітувати поболіли, то як наслідок — треба припинити зайві доповіді.

Пленум сільради, що допіру почався, був надзвичайний з таких обставин. Комісія при сільраді склала список глитаїв та тих людей, що їх слід вигнати з колгоспу, якщо вони встигли туди вступити й зовсім не приймати до будь-якого колгоспу.

У промовах товариші підкреслювали завжди конкретність і практичність сьогоднішнього пленуму сільради; РПК виділив три бригади в справах колективізації села. Гнат не вірив у ці конкретні заходи, але стежив за процесом пленуму з увагою. У глибині душі він боявся пленума, хоч одночасно умів глибоко й ненавидіти.

Гнат виразно пригадав, коли купив, воли та жатку, а його „зробили“ куркулем і викинули з КНС. Це все він згадав саме тоді, як голова сільради товариш Попович кінчив доповідь і виляски прошуміли крильми над Гнатовою головою.

— Дозвольте вопрос,— важко підвівся він і обіперся на піяніно,— я хочу в президії спитать.

Пленувівці нерішуче припиняли розмови. У сельбуді линув легкий шепіт, хлюпався між лавами. Вікна парували духотою.— Почому Паризька комуна погинула? — перемагаючи гул, викрикнув Гнат до президії. Це питання вразило президію насамперед незрозумілістю теми. Чому саме якийсь член пленуму, чи хтось інший спитав про таку, здавалося б, далеку від сьогоднішніх днів подію. Паризька Комуна... незабутні герої тих днів. Гнат сидів коло піяніна й чекав на відповідь президії.

Він знав, що серед учасників пленуму є люди, що стоять ніби на грані, на межі,— одні — колективу, інші — на межі індивідуального господарства. Двох шляхів у людини не буває,— і гадаючи своїм запитанням підбурити кількох хитких людей, він спитав про загибель Паризької комуни, намагаючись спитати так, щоб пленувівці зрозуміли не загибель Паризької Комуни, а загибель сьогоднішньої комуни.

Серед президії порадилися і член сільради забрав слово.

— Глитаї, підкуркульники намагаються зірвати наше діло, що ми за проводом партії сьогодні строїмо. Тут товариш спитав про Паризьку комуну. Він так сказав, що коли погинула Паризька комуна, то й ця погине; стройте, мовляв, хлопці, соціалізм, а вседно не постройте, як і Паризької Комуни не постройли. Це можуть сказати тільки Кононці та різна свора яких ми й близько не підпускаємо до нашого колгоспу. Отже, це є люди, що намагаються зірвати пленум, доказать нам, але ми вже доказані і знаємо наш шлях, куди йти.

Незаможники та середняки вибрали один шлях — це шлях колективізації і сьогодні треба перейти до конкретної роботи. Багато не балакати. Пропоную влаштувати практично, без балачок, соціалістичне змагання після прочитання й затвердження списку глитаїв. Може хто додасть, може ми кого пропустили, не вгледіли, то не стісняйтеся, говоріть, нема чого боятися.

Так, це зрозуміло, Гнатові думки розгромлено. Хитрі думки, оплутані красивими словами вийшли досить гнилими й одвертими. Ніхто з залі не підтримав його. І коли член сільради закінчив відповідати, пленувівці оплесками відзначили погодження з ним.

Село відтоді, як відбувся в сільбуді пленум сільради, поділено на райони.

Тов. Сідий Артем — один із організаторів і перший член артілі „Червоний Брід“ у Глем'язові, був головним бригадиром на сотні Новоселиця.

Живучи весь час у селі, він розумів селянську вдачу, розумів селянські думки, бо самому доводилося наймитувати в панів на поденній роботі разом зі своїми сусідами. Артем знав, що умови царату виховали в селянина призириле ставлення до колективного, спільного життя. Селянин і розумів, що його „там“ експлуатували, але ставився до цього не як до визискування його праці, — „мені в пана платили за мою роботу, а в комуні роби даром“!

— Драстуйте, — привітався Сідий до дядьків, що курили в сінях. — Є хто? — І повертаючись плечем, щоб легко протискуватися між селянами, Сідий наближався до столу, за яким, чекаючи на нього, сиділи вже бригадири.

— Не шліфуйте копійки рашпілем, — гнулася дротиною жінка до баби. — Ви в колективі, то й добре. А я не хочу й не заставите. Тепер добровольно. І не говоріть, і не агітуюйте мене, бабо Маріє!

— Добровольно!

— Та на що тебе агітують, ти й так підеш без агітування.

— Ви дядько, Ігор, чоловік з понятієм!

— Ти його за уші бери, а він головою теліпа.

— Понятно. Але це... не пройдуть...

— Ще й як пройдуть. Побачиш...

Сідий, нахилившись над паперами, розкиданими на столі, радився з бригадирами й слухав балачок у хаті. У Сідого була умова з кращими своїми друзями-колективістами ще вдень перед початком зборів, і за цією товариською умовою друзі Артема повинні прийти на сотню допомагати колективізувати селян. Товариші Сідого мусіли, приміром, пояснювати вступ свій до будьякого колгоспу власним бажанням і розумінням політики партії; це безперечно впливало на тих селян, що не хотіли або не зважувалися кинути окреме господарство, з рідною хатою, клунею, повіткою.

Поглянувши в куток хати, де стояв тов. Голуб — колективіст, товариш Сідого і рвучко щось тлумачив жінкам, — Сідий вирішив розпочати збори й погодив це питання з бригадами.

— Та нащо та президія, продолжайте самі, — обізвались селяни, коли Сідий запропонував обрати на час зборів президію.

— Ні, товариші, цікаво буде як не ми це робитимемо, а ви самі, — пояснив учитель, — тому оберіть чоловік зо три з людей, хай ведуть збори.

— Іван сидить близько, то нехай і пише протокола, а Яков — головою!

Новообрана президія ніяково посміхалася до передніх селян, що зупинившись у чеканні, посміхалися теж до президії.

Сідий забрав перше слово, але говорив дуже мало. Він пропонує за списком сотні викликати селянина, спитати його, чи бажає до колективу чи не бажає. Всі вже знають про ролі колективу й багато чули на зборах КНС, на конференціях. Отже, конкретно будемо починати. На мою думку почнемо з президії. Він поглянув на президію. Запитаємо кожного зокрема вчителів, — нас тоді до вас, — засміявся Сідий і витер піт на лобі. — Я думаю ось як: будем, громадяни, вітати голову наших сьогоднішніх зборів, якого й викликаємо на соцзмагання. — І погладивши очима по передній лаві людей, Артем сухо заляпав долонями. Збори, ніби прокинулись і сінешні двері розчинилися; з сіней тиснули нові дядьки й наповнювали хату. І здавалося Сідому, що треба тільки щось зробити, якось почати і вдалий почин настанить путь, вкаже стежку.

Артем миттю пригадав соцзмагання, що відбулося вчора на пленумі сільради, величезне захоплення всіх присутніх і Сідому здалося це досягненням і тут, серед людей, що він у них завжди вірив і надіявся.

— Приймаєш виклик? — Почувся голос тов. Голуба із зливи вилясків. — Не приймаю! — Одрубав голова зборів. — За те, що потрудилися й поплескали — спасибі, а до колективу не йду. Я може б і пішов, так жінка не хоче, вона, можна сказати, больна!

— З гарячки хліб їсть,— додали з гурту.

— Бачте, як Яков з президії плигнув, коли йому сказали або туди, або сюди, або до нас, або од вас. А я на тебе, Яша, як на два тузи надіявся,— пожалкував невдачою Сідий. Ти ж, Яша сам із бідних!

— Правда,— погодився Яків.

— Ну, так в чім же діло. Куди ти?

— Я?—Перепитав, не розуміючи Сідого, Яків.—Я—нікуди. Я ще поживу до весни сам, а там може й запишусь. Не думайте, що я не запишусь. Я хату строїв два годи, ще й не пожив як слід.

— Хату ж, Яша, не забираємо. Хата ще твоя, поживеш цей год!

— Пишись Яша, зараз, як усі пишуться!— додали колективісти, що прийшли на допомогу бригаді.

— Так ніхто ж не пишеться!

Справді, ніхто ще не писався. У бригаді були надії почати з президії, зробити почин, але цей намір не вдався...

Викликав бригадир одного незаможника, що держава йому „простила“ всі податки; жив цей бідняк у землянці, бідував увесь час, а проте до комуни аж ніяк вступати не хотів.

— Вася,— почав тихо Сідий, дивлячись йому в сіре, стомлене обличчя,— Вася, ти робив у Дунаїва? Робив, Вася?

— Наймитував цілий вік...

— Скільки ти получав у день? Тридцять копійок получав?

— Та де там—тридцять. Двадцять копійок я получав, а проте ж де було купить!

— Ну, от, двадцять копійок, а скажи, на скільки ти Дунаєву виробляв щодня, на карбованець виробляв?

— Виробляв на карбованець.

— Так де ж, Вася, ті лишні вісімдесят копійок дівалися, що ти їх виробляв, де вони дівалися? На брюхо його, на проституток у Парижі, загрою — ішли гроші, твої гроші, а в комуні робитимеш не на Дунаєва, а на себе. Тобі ж, Вася, не місце з Кононцями, Васильцями, Дахновськими, Терлецькими, що ссали кров твою ж, їм місто на Соловках. Ну, говори?

— Я думав...

— Пиши, Вася, заяву!

Василь стояв глибоко вражений словами Артема.

Так ніхто ще не говорив просто й водночас так переконливо. І скоряючись внутрішньому почуттю йти разом з життям, жити краще, Василь попросив написати заяву до комуні „Іскра“. Тепер було легше працювати. І Сідий усмінувся до бригадирів, задоволений з власного заходу. Потім перегорнув папірця — список селян сотні й продовжував запитувати далі.

Село спало, була дванадцята година ночі, а втягли тільки 16 господарств. Але на перший раз це було гаразд. Завдання партії та радвлди бригада виконає. Хоч крихітками, а поступово треба дійти, твердими й міцними кроками.

III

Тоді, як бригада працювала й уже були наслідки тяжкої роботи, у сінях розташувався „свій“ центр, де обговорювано різні питання, здебільшого про колективне життя. Постать дядька пнула коло дверей на чорному фоні ночі. Дядько витяг тютюн і попросив сірника. Оце йде з дому, приїхав допіру з Золотоноші, возив туди хуру й, повернувшись додому, ліг спати. Прибігає десятник, стукає і гонить на збори. Так от, хай би й не гонили, бо до комуні він не піде й, припалюючи цигарку, постать проштовхується в сіни. Він їздив ніби то з комунаром - „іскровцем“ до міста і комунар йому розповів ганебну історію. Ось вона:

Товариш Шульга Трохим і Кирдода — керівники комуні „Іскра“ їхали з Золотоноші до комуні. Дошовитий на дворі вечір. Їдуть вони конем, всі його, конешно, знають. Самі ж і поганяють. Кінь стомився, їдуть поволі. Дорога на вигоні сходиться: одна йде до комуні, а друга од млина, що колись належав Каневському, тепер, комунарям. Ішов комунар з смени — той, що оце розказував мені. Шульга та Кирдода будто його не примічають і, обминувши його, ушкварили по коню. Оце як бачиш начальство в комуні розвелось, своїх комунарів не хоче підвозити.

— Та ти ж говорив, що стомився кінь!

— Та це так, — ворухиться з цигаркою постать, — а од комунара таки побігла, — засміявся блиском цигарки.

— Од своїх людей тікає!

— А ще вчителі кажуть, що нема панів у комуні!

— На що ж тобі шукати їх, близько є, під боком. Свій комунар ішов, а не підвезли, попросить їх треба.

— А вчителі ж ти ж думаєш як! Платять їм то й говорять. Там, у центрі приказ, сполняй приказ і сполняють.

Докуривши, постать іде в хату, просить слова й каже, що його збудили й що він не хоче до комуни, бо, мовляв, всіємо з козами на торг.

Тоді чує рвучкі слова товариша Сідого, вчителя, бригадирів, що плямують відповіді таких людей, безперечно не наших людей, що не бачать і не хочуть бачити буйних темпів колективного життя

— Піду до Петра,— каже постать і виходить за повітку.

IV

Тоді саме, як вийшов дядько, що говорив про кіз, з якими ще встигнемо на торг, президія одержала записку, в кінці стояло кумедне прізвисько: — „валет, хвामілій нет“.

Так ось, що писав невідомий товариш:— через три хаті в Петра грають у „хвильки“.

Кубло для балачок, ґрунт для агітації проти заходів партії та радвлadı й це тоді, коли в сусідній хаті відбуваються збори сотні!

Бригада відряджає вчителя піти з понятими до Петра.

З двома селянами вчитель іде городами. Підходячи до хати, чують голоси людей, що безтурботно грають у карти, живуть окремим життям, тоді як недалеко кипить гарячий бій за комуни.

Стукають у вікно. Світлячок - лампа прикручено кліпає. Хтось із хати злякано визирає на двір.

— Одчиніть, дядько Петре! — Просять поняті, тупаючи на ганку.— Одчиняйте, свої люди!

V

Артем Сідий склав зміст заяви за столом і переписав під копірку декілька примірників. Наготовлені вони чекали на згоду селянина.

— Куди ти, Андрію? До нас у „Червоний Брід“ вступаєш?

— Вступаю до „Броду“!

— Отак би й давно, по-незаможницькому. Згода й все! Сідий устав і оглянув присутніх.— Отак, як Андрій— треба й робити. Хто по своїй згоді пишеться. Заявка вже готова, тільки заповнить і — кінець.

Підійшов сивий дід, з облнччям покопирсаним як соснова шишка. Подивився на президію пильно-пильно і, простягаючи руки до заяви на столі, пояснив зборам, що він уже старий, але вартувати в комуні ще здатний. І хай собі баба його не йде до комуні, а він не хоче від людей одбитись і прохає написати заяву до колективу. Таких дідів збори вітали з пошаною, це були зразки розуміння нового колективного життя.

— Сини мої давно в комуні,— говорив далі дід зборам,— уже все майно переписано, так що ж я старий буду робити, іду й я, значить, туди, куди йдуть розумніші, бо то дорога наша.

І коли викликали за списком молодого хлопця, що був уже хазяїном господарства, і не хотів подати заяву до колгоспу,— йому показували на діда — старого, як і його хата. Багато було на зборах запитань, що є свідками викривленого розуміння про комуну. Одна жінка гукнула на всю хату, що до комуні не піде, хоч ріжте, бо в комуні убивають. А в неї дочка хвора й дочку убивати поведуть до провалля.

Звісно, таку плітку, що походить від куркулів, бригадири й активісти нещадно розгромлювали.

На сьогоднішніх зборах мусіли бригадири кінчати роботу, що її розпочали декілька днів тому. Глем'язів має 13 сотень, бригад — тільки ж три, надходили відомості про те, що на сотні, де базар, справа кепська. Був, скажімо, такий випадок:

— Ну, як, як ти, вступаєш? Ти ж член сільради, пора давно в колгоспі бути. Постанову пригадуєш?

— Ні, пожду ще!

— Кого ж ти пождеш? Буде пізно, як завтра з прапорами прийдемо з усією масою до тебе, приліпимо пляката, що ти член сільради, ворог колективу, як ти на це?

— Ніяк, не вступаю зараз!

Тому так енергійно працювала бригада на Новоселиці, бо по закінченню работ треба ж і товаришам допомогти.

Уранці — приходили селяни й подавали заяви до комуни „Іскри“. Дехто йшов до „Іскри“, гадаючи потрапити на готовеньке, мовляв, комуна міцна, гарне господарство, але на зборах йому гаразд розтлумачили зміст вступу. Гуляти ніхто не буде, доведеться працювати всім.

Перевіривши за списком селян, що вступили до колгоспів, чи СОЗУ, бригада Новоселиці вирішила перекинути товаришів на сотню базарну, допомагати товаришам у спільній роботі. У сотні Новоселиця залишилося щось коло десяти господарств, що складало дуже невелику кількість. Під дружнім натиском колективізованого кутка вони (це бригада знала добре) приєднаються до сотні. Тому збори бригада оголосила закритими й усі почали розходитись. Сідий зупинив кількох колективістів і разом з бригадою рушили вечірньою вулицею до базару. Там конали рештки індивідуального села.

— Ну, як, хлопці, підуть до завтрього на базарі,— спитав хтось невпевнено й, закутуючись од вітру, нахилився до дороги, що її пробігали.

— А ти думав, як? Так оставимо?... Не... хлопці...

І коли заблищали вогні сільради, де відбувалися збори базарньої сотні й чорніли юрми людей — бригадири, перекинувшись словами, вирішили боротися до кінця.

VI

Якщо йти до комуни „Іскра“ навпростець, берегом, то здалеку вона дуже нагадує садок, де ретельно розташовано посаджені дерева. Але підходячи ближче, зір ваш зупиниться не на садку, який справді є в комуні, а на будинках, що їх комунарськими руками побудовано.

У ідальні столи сьогодні одсунено набік, а натомість із кімнат комунарів притягли силу-силенну стільців, що повинно визначати якийсь баль чи комунське свято. Ні, це не баль, якого не буває в комунах, це свято колективізації — вечірка з нагоди нового прийому колективістів, що подали заяви до комуни. З дванадцятої години дня до п'яти вечора рада комуни розглядала заяви селян, службовців РВК'у, лікарів. Сьогодні прийнято до комуни 500 осіб. Після засідання ради дехто пішов додому, а більшість залишилася послухати співів комунарів, потанцювати разом з комунарами.

Хор, за керівництвом вчителя-комунара Олекси Євменовича Снісаренка, сидів у кутку їдальні, готовий до виконання пісень. Тільки не прийняті комунари, тепер уже не гості, а свої, порозсідалися по всій залі. Заспівали пісню. Виводила комсомолка-комунарка Варя Самійленко. Пісня, як пісня. Але яке тепле вражіння лишила вона в комунарів, не тому, що співала одна комунарка, уміла гарно виводити, а тому, що хор співав єдино, так співав, що всі почували слово одне: — Комуна. Скінчили співати і якась дівчина засміялась до нового знайомого комунара, так їй було приємно й радісно. Слово „танці“ випурхнуло в дівчат саме тоді, як мали починати нову пісню. І присідаючи до полу, рукою взявшись за лівий бік, викинувши одну ногу наперед, комсомолець танцював гопака, Варя встигала за ним, у залі сміялися. Струнна оркестра не вгавала, мандоліни спішили й темп танцю переходив у темп бурхливий і рвучкий.

Завтра буде демонстрація всієї людности й вулицями Глем'язова йтиме маса колективістів, гучно співатимуть пісень, ось ті комунарі, що співають їх сьогодні. Але завтра це буде далеко сильніше й рвучке, бо відчуватиметься там ритм нового життя, що здатне не згасати й поломеніти.

ЛІТЕРАТУРНІ ШАРЖІ, ПАРОДІЇ ТА ЕПІГРАМИ

ТЕОДОР ОРИСІО

СРІБНИЙ ВУГІЛЬ

(Ол. Ведміцький. Пародія)

Красує мисль. Поет віршує.

Спліта вінок нових поем.

І в голові йому вирує

Одразу сто чудових тем.

А над поетом сонце й вітер

За ним заводи й степ пахтить.

— В'яжи поеми з чорних літер,

І до редакції лети...

Про всякий вугіль: чорний, білий,
Червоний, синій, голубий.
Пиши, щоб римами рябіло
На радість людям і тобі.

І викинь з серця чорну тугу
В конторі стань як той владар —
Тягни із каси срібний вугіль —
Найкращий вугіль — гонорар.

ЕПІГРАМА НА ЮР. ЖИЛКА

Десь там авто, аеро, танки,
Міста, заводи, поїзди.

А ви замисленого ранку

Зійшли напитися води.

Глядіть, щоб вам „На полустанку“
Не зупинитись... назавжди!